

Владан Таталовић

Православни богословски факултет, Универзитет у Београду

Син човечији у Првој Еноховој књизи

Сажетак: Предложени рад лоцира употребу израза Син човечији унутар Књиге параболâ (1 Ен 37–71) и испитује карактеристике фигуре на коју се он, уз слична звања (Месија, Праведни, Изабрани), односи. Затим се показује однос према Даниловом предлошку (7:9–13) и новозаветној традицији о Исусу Христу, Сину Човечијем. Радом се коначно уочава предање о преезистентној, отеловљеној и узнесеној фигури, чији је литерарни лик уско повезан са судбином заједнице унутар које Књига параболâ настаје.

Кључне речи: Данило, Енох, Син човечији, Месија, праведни, изабрани, параболâ.

Општи је утисак науке да срж јудејске апокалиптике почива у спрези интересовања за трансцендентну небеску реалност и есхатолошку судбину света, која у литерарној форми добијају перформативан израз захваљујући фиктивном узласку на небеса традиционално важних фигура из историје Израиља. Једној таквој спрези као основ је послужило предање о нестанку седмог потомка Адама и Еве, Еноха — кога *узе Бој* (Пост 5:24), па тако Прву Енохову књигу (1 Ен), као најстарију од укупно три књиге приписане овом праоцу, чини збирка хагадичних интерпретација небеског света, описа Енохових трансцендентних путовања и визија престола Божијег као печата есхатолошке кончине света. Према општем мишљењу науке, овај спис комплексне историје и структуре¹, који је српској теолошкој средини мање познат², настајао је током дугог временског периода (II в. пре Хр. — I в. по Хр.) и највероватније је писан на арамејском или јеврејском језику. Сачувани су, међутим, само фрагменти на грчком, сиријском, латинском и арамејском, док је у

¹ Уводна питања види у: R. H. Charles, „Book of Enoch. Introduction”, APOT II:163–187; Ἀγουρίδης, „ΕΝΩΧ — Εἰσαγωγή”, ΑΨΠΔ Α, 263–276; Isaac, ОТР 1, 5–12; S. Uhlig, Das äthiopische Henochbuch, JSRZ V.6, Gütersloh: Mohn 1984, 470–488; M. Black, *The Book of Enoch or I Enoch. A New English Edition With Commentary and Textual Notes*, SVTP 7, Leiden: Brill 1985, 1–7, 184–187; Nickelsburg — VanderKam, *I Enoch*, 1–17; R. D. Chesnutt „Oxyrhynchus Papyrus 2069 and the Compositional History of 1 Enoch”, JBL 129 (2010), 485–505.

² У српској теолошкој средини није познат превод 1 Ен, мада то не значи да је ово предање непознато српским богословима. Друга Енохова књига или *Словенски Енох* представља његову рецепцију међу словенским хришћанима, од чије две верзије српскословенски рукописи чувају ону крају. Реч је, наиме, о два сачувана преписа: један потиче из XVI–XVII века и издао га је С. Новаковић (*Апокриф о Енохи*, Starine JAZU, XVI, Zagreb 1884, 68–81), а други, нешто старији (XVI век), недавно је објавио Т. Јовановић: „Апокриф о Еноху према српском препису из Народне библиотеке у Бечу”, Археографски прилози 25 (2003), 209–238. Када је, међутим, настао оригиналан текст, са сигурношћу се не може тврдити. Ниједан манускрипт из периода до XIV века не садржи „садашњу“ форму текста, а поређење и традирање рукописа и фрагмената доводи до компликоване ситуације, због чега се предлагани датуми настанка протежу од претхришћанског доба до позног средњег века. Према мишљењу Андерсена, текст у основи Словенског Еноха највероватније потиче са краја I века хришћанске ере: F. I. Andersen, „2 (Slavonic Apocalypse of) ENOCH. Introduction”, ОТР 1:91–100:94–97. Иначе, о месијанским звањима у 1 Ен недавно је писано: Љ. Јовановић, *Месијанска звања у Еноховим параболама*, Теолошки погледи 2 (2014), 635–660.

целини доступан у препису на Ge'ez етиопски дијалекат³. Чине га следећих пет целина: Књига стражара (1–36), Књига параболâ (37–71), Астрономски списи (72–82), Књига снова (83–90) и Енохова посланица (91–107), од којих се само друга служи конструкцијом *Син човечија*⁴. *Та Књиџа њараболâ, која је веровајтно исирва функционисала као заседан сџис, кроз уводну визију (37), џири њараболе = џриче у сликама (38–44.45–57.58–69) и дуџли еџилоџ (70–71) џредсџавља есхаџолошке сцене Божије суда којим ће изабрани и џраведни бити оправдани, а цареви и силници кажњени*⁵.

Док је доступност библијског предања о Еноховом вазнесењу новозаветним писцима по себи разумљива, нејасно остаје јесу ли они и у којој мери располагају неким деловима 1 Ен. Ово питање покрећу два чиониоца: упитан датум настанка списа⁶ и његова блискост са новозаветним традицијама, попут предања о Исусу, Сину Човечијем. Одговорити на питање — шта чему претходи? Књига параболâ Новом Завету или обрнуто? — имплицира много тога, али како Параболе, према последњем научном консензусу, потичу од јудејског аутора с почетка I века хришћанске ере⁷, то се онда у текстуалном смислу могу сматрати независним од хришћанског утицаја. Према Чарлсу, *Син човечији* се у Параболама појављује у три етиопске варијанте истог значења⁸, које су настале као превод неодређених израза:

³ Осим Бета-канона којег држе мањинске јеврејске заједнице Етиопије, званичан канон јеврејске Библије не обухвата 1 Ен. Што се хришћана тиче, канонску важност јој признају само монофизитске, ортодоксне цркве Етиопије и Еритреје. Према општем мишљању науке, 1 Ен игра важну улогу у формирању теолошког језика и литургијског живота етиопских хришћана, те без читања ове књиге остају несхватљиви аспекти религијске традиције Етиопије (ОТР 1:10).

⁴ 1 Ен 46:2.3.4; 48:2; 60:10; 62:5.7.9.14; 63:11; 69:26.27.29 (2x); 70:1; 71:14.17.

⁵ Пишући о смислу вере као *џоџврџи сџвари невидљивих* (Јев 11:1), Апостол Павле наводи пример Еноха који вером беше узнесен џџ џдеџв џџватон (11:5); Јудина посланица је једини документ који доноси цитат (1 Ен 1:9) којим укратко износи смисао ове апокалипсе: спасење праведника и суд безбожника (Јуд 14–15).

⁶ О датуму настанка Параболâ веома је дискутовано, најчешће у светлу односа према новозаветним књигама. Тако је после Миликових увида почетком седамдесетих година прошлог века, највише заснованим на чињеници да Књига параболâ изостаје из кумранског корпуса, датум настанка 1 Ен 37–71 постављен око 270. хр. ере, што је изазвало пад интересовања за апокалиптичку интерпретацију унутар Син Човечији дебате, али и снажне реакције тадашње научне јавности. Више о томе види: В. Таталовић, „Проблематика ‘Син човечији’ и њена релевантност у српској теолошкој средини“, *Српска теологија у двадесетом веку: исџраживачки џроблеми и резулџаџиџи*, књ. 11, Зборник радова научног скупа (ПБФ Београд, 23. децембар 2011), прир. Б. Шијаковић, Београд: Православни богословски факултет 2012, 16–30, 23с.

⁷ У свом издању апокрифних текстова Старог Завета, Агуридис прати Миликове закључке и пише (Εἰσαγωγικά, 265): „...[Υ]ποστηρίζομεν ὅτι αἱ Παραβολαὶ εἶναι ἰουδαϊκῆς προελεύσεως ἔργον, ὑποστὰν χριστιανικὴν ἐπεξεργασίαν.“ Годину раније, Агуридис је овај став нарочито доказивао на појму *Син човечији* у 1 Ен, тврдећи да је овај израз у Еноховој књизи пример касније хришћанске прераде: Prof. S. Agourides, „The Son of Man in Enoch“, ΔΒΜ 6 (1973), 130–147. Но, питање је у којој мери се ови ставови могу данас узети у обзир. Иако интерполације и субституције хришћанских преписивача нису у потпуности немогуће, Агуридис изгледа није знао за озбиљније критике Миликове теорије, објављене у 25. броју NTS часописа из 1979. (Charlesworth: 315–323, Knibb: 345–359, Mearns: 360–369). Осим наведених критика, носиоцима консензуса могу се сматрати: E. Sjöberg, *Der Menschensohn im Apokalyptischen Henochbuch*, SHVL I 41, Lund: Gleerup 1946, 38; Ch. Rowland, *Open Heaven: A Study of Apocalyptic in Judaism and Early Christianity*, London: SPCK 1982, 264–267; J. C. VanderKam, „Some Major Issues in the Contemporary Study of I Enoch: Reflections on J. T. Milik's The Books of Enoch: Aramaic Fragments of Qumrân Cave 4“, *Maarav* 3 (1982): 85–97; J. H. Charlesworth, „The Concept of the Messiah in the Pseudepigrapha“, ANRW 19:1, 188–218; Isaac, ОТР 1, 7; J.J. Collins, *The Apocalyptic Imagination*, Grand Rapids: Eerdmans 1998, 178; M. Black, „The Messianism of the Parables of Enoch“, у: J. H. Charlesworth (прир.), *The Messiah: Developments in Earliest Judaism and Christianity*, Minneapolis: Fortress 1992, 145–168; VanderKam, *Enoch: A Man for All Generations*, Columbia: University of South Carolina 1995, 132.

⁸ To cy: walda sab 'e (46:2.3.4; 48:2; 60:10); walda be 'esi (62:5; 69:29[2x]; 71:14); walda 'eguala 'emmaheiaiw (62:7.9.14; 63:11; 69:26.27; 70:1; 71:17); види: R. H. Charles, *The Book of Enoch, or I Enoch, Translated from the Editor's Ethiopic Text*, Oxford: Clarendon Press 1912, 86–87; такође: Colpe, „ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου“, TDNT 8.400–477, 423; Sjöberg, *Menschensohn*, 42–44; Agourides, „Enoch“, 133; M. Casey, „The Use of Term ‘Son of Man’ in the Similitudes of Enoch“, JSJ 7 (1976), 11–29:17–19.

арамејског (א)שׁוּבָא или јеврејског בן אדם. За разлику, међутим, од ових неодређених предложака, све три конструкције почињу показном заменицом *овај* или *џај* (*walda*) (осим у 62:7), што отвара тему њиховог односа према новозаветној традицији о Сину Човечијем: будући да ова показна заменица има улогу одређеног члана у етиопским изразима, онда се њиховим грчким еквивалентом може сматрати синтагма ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου⁹. Осим тога, у Књизи параболâ се појављује још један израз, који је са *Сином човечијим* блиско повезан и који је чак чешћи у односу на њега, а то је — *Изабрани*¹⁰. *Како се овим изразима љриклучују још два, мада знајно ређа имена — Праведни* (38:2; 53:6)¹¹ и *Помазани = Месија* (48:10; 52:4)¹² — може се закључити како исту фигуру одликују сва четири имена или звања¹³. О каквој је, дакле, фигури реч?

Пре свега, у савременој науци не постоји сумња у то да Књига параболâ преузима и интерпретира старозаветну (Данилову) традицију о Сину човечијем (1 Ен 46:1–4):

„Тамо видех некога ко имаше главу данâ; и глава му беше као бела вуна. И са њим још неког, чије лице беше по изгледу човечије; и лице његово беше пуно благодати као у светих ангела.³ И ја запитах ангела мира, који беше са мном и који ми показиваше све скривене ствари, о том Сину човечијем: ко то беше и одакле, и зашто иђаше са Главом данâ? ³ И он ми одговори и рече: „Ово је Син човечији у кога је правда, и правда са њим станује. И све ризнице онога што је скривено он ће открити; јер га Господ Духова изабра и истине ради његов удео заувек пребива пред Господом Духова. ⁴ И овај Син човечији кога си видео — он ће збацити царева и силнике са њихових седала и силнике са њихових престола. Он ће разрешити узе јаким и скрштити зубе грешних.“¹⁴

Сличност овог одељка са Дан 7:9–13 је више него очигледна: главне личности су Глава данâ (Стари данима), са главом белом као вуна (Дан 7:9; уп. 1 Ен 71:10), и неко *чије лице беше љо изгледу човечије* = Син човечији (Дан 7:13)¹⁵. Тако показна заменица *walda* пред изразом *Син човечији* у 1 Ен функционише као *носилац* Даниловог контекста: видевши *џоџ* Сина човечијег (46:2) и говорећи о *овом* Сину човечи-

⁹ Charles, АРОТ II, нап. на стих 46:2, стр. 214.

¹⁰ 1 Ен 39:6; 40:5; 45:3.4; 48:6; 49:2.4; 51:3.5; 52:6.9; 53:6; 55:4; 61:5.8.10; 62:1. У различитим издањима *Енохове књиге* овај израз је различито преведен: ὁ Ἐκλεκτός (Ἀγουριδής), the Elect One (Charles, Isaac), the Chosen One (Nickelsburg — VanderKam).

¹¹ У преводима: ὁ Δίκαιος (Ἀγουριδής), the Righteous One (Charles, Isaac, Nickelsburg — VanderKam).

¹² У преводима: ὁ χριστός (Ἀγουριδής), the Anointed One (Charles, Isaac, Nickelsburg — VanderKam).

¹³ Сличности се виде у следећем: 1) изрази функционишу као синоними: у 62:1–2, Господ духова позира земаљске царева да на престолу славе виде Изабраног, али у 62:5–14 ти цареви на престолу не виде Изабраног, већ Сина човечијег; и тако даље: Помазани је исти као и онај Изабрани (48:10–49:2; 52:4.6), док између Праведног и Изабраног постоји нераскидива веза (53:6); 2) ови изрази описују исте особине: *Изабрани* и *Син човечији* представљају судију (И: 45:3; 49:4; 51:2.3; 55:4; 61:5.6; СЧ: 69:27.29) и оног ко седи на Престолу славе (И: 45:3; 51:3; 55:4; 61:5.8.9; 62:1–3; СЧ: 62:5; 69:27.29), а иако својим именима имплицирају нешто друго, *Изабрани* и *Син човечији* карактеришу *љравда* и *љраведносћ*, што онда значи и блиску везу са *Праведним* (И: 39:4–7; СЧ: 46:3; 48:1.4.7); 3) аутор очигледно поставља друге титуле на место очекиваних: уместо Син човечији, са Главом Данâ појављује се Изабрани (55:1–4), као што је он у 48:4 назван „праведношћу“, „светлошћу незнабожаца“. Шири и детаљније: J. E. VanderKam, „Righteous One, Messiah, Chosen One, and Son of Man in 1 Enoch 37–71“, у: Charlesworth, *Messiah*, 169–191:185–187.

¹⁴ Превод овог и наредних одељака биће усклађен према изворима на грчком (Ἀγουριδής, ΑΥΠΔ Α:315–16) и енглеском (Charles, АРОТ II:214–15; Isaac, ОТР 1:34; Nickelsburg — VanderKam, 59–60).

¹⁵ Даље сличности су следеће: престо небески (1 Ен 45:3.6; 51:3; 55:4; 61:8; 62:2.3.5; 69:27.29; 71:7; Дан 7:9), затим тисуће тисућа и миријаде миријада пред Старим данима (1 Ен 40:1; 60:1–2; 71:8.13; Дан 7:10), суд (1 Ен 46:5; 60:6; Дан 7:10–12:26), цареви и царства (1 Ен 46:5; 48:8–10; 62:3.6.9; Дан 7:3–8.17), отварање књигâ (1 Ен 47:3; Дан 7:10).

јем (46:4), писац не указује само на ту или ову фигуру, него *усиоштавља везу* између *ової* и *оної* Даниловог Сина човечијег. На тај начин, Енохова фигура (пре)носи есхатолошки контекст Дан 7:9–13, а успостављање ове везе сведочи постојање одређене традиције у интертестаментарном јудаизму¹⁶. Обратимо пажњу на напретке у односу на Данилов предложак.

Као прво, Енох, за разлику од Данила, види личност која је недвосмислено преегзистентна (48:2–3): „У тај час, тај Син човечији би именован пред Господом Духова, и име његово [би названо] пред Главом дана. Пре но што сунце и сазвежђа беху створени, пре но што посташе звезде небеске, име његово би названо пред Господом Духова.“¹⁷ Док је претпостојећи карактер Сина човечијег у Дан 7 само имплицитан и дискутабилан, овде је фигура *изабрана и скривена* још пре постања света (48:6), *чувана* и тек једном *ошкривена* изабранима (62:7)¹⁸. Вероватно због тога, као друго, Син човечији је *есте ошкривалац*, тумач од века скривеног (46:3), *свих тајни мудросији* (51:3): „У те дане, Изабрани ће седети на мом престолу, и све тајне мудрости излазиће из разума уста његових, јер [их] му је Господ Духова дао и прославио га.“¹⁹ Као треће, Син човечији експлицитно је назван Помазаником (48:10; 52:4), кога је на престо славе поставио Господ духова (61:8; 62:2.5) и на кога је изливен *дух иравде* (62:2; уп. Ис 11:2.4). Он седи на престолу²⁰, суди²¹ и влада над свиме (62:6), а за разлику од Даниловог *כבד רב*, који се појављује тек пошто *суд седе* и *књије се ошворише* (Дан 7:10), Син човечији је *најважнија личност* есхатолошког догађаја, њему је сав суд предат (69:27): „И он седе на престо славе своје, и сав суд би дат Сину човечијем, и он ће учинити да грешници ишчезну и нестану са лица земље.“²² И као четврто, посебан корак ближе престолу Божијем приметан је у *служби* која приличи Сину човечијем (48:5): „Сви који живе на земљи пашће ничице и поклониће му се, и славиће и благосиљаће и певаће песме имену Господа Духова.“²³ Пошто га угледају и препознају на престолу славе (62:3), сви цареви земаљски ће узблагосиљати, прославити и узвисивати онога који влада свиме (62:6.9; 60:6), што је знатно разрађенија представа у односу на Данилов сведени опис предавања власти, славе и царства Сину човечијем (7:14)²⁴.

¹⁶ J. J. Collins, „The Heavenly Representative: The ‘Son of Man’ in the Similitudes of Enoch“, у: J. J. Collins — G. W. E. Nickelsburg (прир.), *Ideal Figures in Ancient Judaism. Profiles and Paradigms*, SBLSCS 12, Chico (CA): Scholars Press 1980, 111–133:112.

¹⁷ Ἀγουριδης (АҮПД А:317), Charles (АПОТ II:216), Isaac (ОТР 1:35), Nickelsburg — VanderKam (59–60).

¹⁸ Уп. 1 Ен 39:6–7; 40:5; 46:3; 70:1. Према b. Pesahim 54a име Месије налази се међу седам ствари које претходе стварању света, те тако наука дискутује о томе да ли се у 1 Ен ради о преегзистентном бићу. Менсон сматра да је „назвање“ Сина човечијег уствари његово изабрање, а „скривање“ — Господњи штит за време земаљског живота, због чега ови појмови не указују нужно на његову преегзистентност („Son of Man“, 181–185; слично: VanderKam, „Righteous One“, 179–182). Томе се противи Кејси, према коме контекст појављивања ових појмова јасно указује на идеју о преегзистентном бићу („Term“, 13). Међутим, на основу онога што сам текст говори, 70:1–2 поставља уздизање Еноховог имена као еквивалент његовог вазнесења на небеса, због чега и преегзистентно називање његовог имена у 48:2–3 може да значи његово претпостојање. Ако трепутно занемаримо текстурални проблем припадања поглавља 70–71 Параболама, то онда није неразумно размишљати о еноховском Сину човечијем као преегзистентном небеском бићу; тако: Sjöberg, *Menschensohn*, 83сс.

¹⁹ Ἀγουριδης (АҮПД А:318), Charles (АПОТ II, 218–19), Isaac (ОТР 1:36–37), Nickelsburg–VanderKam (65).

²⁰ 1 Ен 51:3; 55:4; 61:8; 62:2, 5; уп. Пс 110. Види још: D. Hannah, „The Throne of His Glory: The Divine Throne and Heavenly Mediators in Revelation and the Similitudes of Enoch“, ZNW 94 (2003), 68–96.

²¹ 1 Ен 38:2; 49:4; 55:4; 61:8–9; 69:27; уп. 50:4; 60:6.

²² Ἀγουριδης (АҮПД А:332), Charles (АПОТ II, 235), Isaac (ОТР 1:49), Nickelsburg — VanderKam (92).

²³ Ἀγουριδης (АҮПД А:317), Charles (АПОТ II, 216), Isaac (ОТР 1:35), Nickelsburg — VanderKam (62).

²⁴ Постоје и следеће сличности: у Старом Завету, планине се попут воска топе у Божијем присуству (Пс 97:5; Мих 1:4; Наум 1:5), само Бог суди царевицама земаљским (Ис 24:21–23), а дан суда јесте Дан Го-

Овакви напретци очигледно указују на развијеност традиције о *грујој* фигури поред Божијег престола, чију појаву треба сагледати унутар шире тенденције јудаизма ка дефтеротеистичким фигурама: кумранска заједница негује предања о Архангелу Михаилу, Израилевом заступнику пред престолом Божијим (уп. Дан 12:1; 1QM 17:7–8а), Мелхиседеку, који спроводи суд Божији (1QMelch 2:13)²⁵, Кнезу Светлости (1QM 13:10–11; 1QS 3:20–22; CD 5:17–19) или Анђелу истине (מלאך אמת), који се појављује тик уз Бога Израилевог (1QS 3:24; 4Q177 12–13:7)²⁶; упоредо са тим традицијама треба ставити Филоново учење о Логосу²⁷ и равинско предање о две [небеске] силе (שתי רשויות)²⁸. У том правцу развијајући истакнуте месијанске црте Сина човечијег, еноховско предање не угрожава репрезентативно-корпоративни дух ове личности, који она наслеђује према Дан 7:14.27. То се види у именима *Праведни* и *Изабрани*, репрезентативним номенима оних који у Сину човечијем налазе спасење, који јесу названи *йраведнима*²⁹ и *изабранима*³⁰. Они су, *дакле*, многи, док је само *један* Син човечији — Праведни и Изабрани. Тако *један* обједињује *многе*: они ће се *ослонити на њега и неће йасити* (48:4), *у име њејево* биће сачувани, јер је он оправдање њихових живота (48:7; 62:11–16), са Сином човечијим заувек ће пребивати и од њега се неће одвајати (71:16–17). Посебно су важни следећи редови (62:13–16):

¹³ И праведни и изабрани ће бити сачувани у онај дан; и лица грешних и неправедних они од тада неће више гледати. ¹⁴ А Господ Духова ће остати на њима, и са тим Сином човечијим ће они јести, легати и устајати, у векове векова. ¹⁵ И праведни и изабрани ће устати са земље и престаће да обарају лица своја, и обући ће одежду славе. ¹⁶ И ово ће бити ваша одежда, одежда живота од Господа Духова; и одежда вам неће овештати и ваша слава неће минути пред Господом Духова.³¹

Из садржине ових редова, који описују стање праведних и изабраних *йосле суда*, примећује се да Син човечији, као једини Праведни и Изабрани, са њима чини нераскидиво тело, заједницу Господа Духова: они заједно, у векове векова, једу, лежу и устају. Као и у Даниловој књизи, мада много јасније, *један* и *многи* су постављени у небо-земну паралелу: онај небески и преегзистентни *један* јесте представник

сподњи (Јоил 1:15; Ам 5:18; Об 15; Соф 1:14–16; Зах 14:1–21); у Параболама, планине се топе доласком Изабраног (52:6; уп. 53:7), Син човечији такође суди царевима (46:5; 62:3; 69:27) и дан суда јесте Дан Изабраног (61:5; уп. 45:3).

²⁵ О личности Мелхиседека у 11Q13 види: A.S. Van der Woude, „Melchisedek als himmlische Erlösergestalt in den neugefundenen eschatologischen Midraschim aus Qumran Höhle XI“, OTS 14 (1965), 354–73; R. Van de Water, „Michael or Yhwh? Toward Identifying Melchizedek in 11Q13“, JSP 16 (2006), 75–86.

²⁶ Свакако да овде није могуће извести о свим месијанским очекивањима кумранске заједнице, унутар које су та очекивања значајно сложенија и разноврснија него у јудаизму периода Другог храма. Тако, на пример, у Правилу заједнице (1QS) постоји указана на долазак *йорока* и *месије Аарона* и *Израиља* (9:11), што сведочи о ишчекивању бар *двојице месија*: једног свештеничког и једног царског. Такође, будући да је реч משיח употребљена у плуралу односећи се на пророке (CD 2:12; 1QM 11:7), као и да горе поменути Мелхиседеков свитак (11QMelch) идентификује *весника* из Ис 52:7 као *йомазаној духом* (הַיְרִיחוֹ מְשִׁיחַ, уп. CD 2:12), сасвим је могуће да је и пророк у кумранској заједници схватан као својејерсна месијанска фигура. Детаљније: Collins, *The scepter and the star: the messiahs of the Dead Sea scrolls and other ancient literature*, New York: Doubleday 2010, 11.

²⁷ Из библиографије о Филоновом схватању Логоса овде издвајамо два наслова: D. Winston, *Logos and Mystical Theology in Philo of Alexandria*, Cincinnati: Hebrew Union College Press 1985; Barker, *Angel*, 114–133; S. D. Mackie, „Seeing God in Philo of Alexandria: the logos, the powers, or the existent one?“, SPhA 21 (2009), 25–47.

²⁸ Sifre Deut. 379; Sifre Zuta Shalah 15:30; Tanhuma Kadoshim 4; Gen. Rabbah 1:7; Deut. Rabbah 2:33; Eccles. Rabbah 2:12; Pesikta Rabbati 20:4. О равинском месијанизму види студију: Segal, *Two Powers in Heaven: Early Rabbinic Reports about Christianity and Gnosticism*, SJLA 25, Leiden: Brill 1977.

²⁹ Нпр. 1 Ен 38:2; 53:6–7.

³⁰ Нпр. 1 Ен 39:6; 40:5; 45:3.4.5; 49:2.4; 51:3.5; 52:6.9; 53:6; 55:4; 56:6; 61:5.8.10; 62:1.

³¹ Ἀγουρίδης (ΑΨΠΔ Α:326), Charles (ΑΡΟΤ II:228), Isaac (ΟΤΡ 1:44), Nickelsburg — VanderKam (81).

и глава *многих* на земљи, при чему они заједно, од *оној дана* деле исту стварност, остварујући се као један организам³². Но, тај организам ипак није само фиктиван, смештен у наративни свет ове апокалипсе: баш наведеним одељком Књига парабола се показује нарочито перформативном, остварујући видну комуникацију са *аудиторијумом* унутар кога је вероватно и функционисала као важан *откривењски сѝис*. Јер, пошто је у 15б есхатолошко обећање заокружено сликом *облачења у одежду славе*, 16. стих се директно обраћа аудиторијуму: то ће бити *ваша* одежа, она која неће овештати, што значи — *ваша слава неће минути љред Господом Духова*. Тако је сасвим могуће да се аудиторијум поистовећивао са праведнима и изабранима, заједницом која ишчекује и живи присуство Сина човечијег, у чему је Књига парабола имала извесну улогу³³.

Иако овакве слике, према Агуридису, могу бити плод хришћанских интерполација³⁴, могуће је да еноховска традиција о Сину човечијем претходи новозаветној, и то нарочито оном њеном огранку који говори о томе како је Син Човечији дошао да служи (διακονῆσαι) и живот свој положи у откуп ἀντι πολλῶν (Мк 10:45 пар). Уз консензус о датуму Парабола, таквој поставци у прилог иду и друга библијска места, те се уочене црте Парабола не морају сматрати резултатом хришћанског утицаја. Према Никелсбургу, и Параболе и Премудрости Соломонове (1–5) се ослањају на предање о корпоративној личности Слуге Божијег (עבד ה' ב' 7) који страда (умире) и дива узвишен (Ис. 49–53)³⁵. Господ на њега пушта безаконја људи (53:6), који се његовом раном исцељују (53:5), он носи грехе *многих* (53:12) и оправдаће *многе* (53:11), он је Изабраник (ב'ח'ר) Божији (42:1), читав Израил (49:3)³⁶. И као што су његово порекло и судбина скривени све до одређеног тренутка — он најпре беше презрен и одбачен (53:3), а затим добија *део за многе и са силнима дели љлен* (53:12), тако је Енохов Син човечији *сакривен* до Суда Божијег: његова скривеност (преегзистентност) одговара времену страдања праведних и изабраних, скривеном (нејасном) карактеру њихове судбине до самог краја³⁷. Параболе тако

³² На овом месту се такође може дискутовати о томе да ли *ђраведни* и *изабрани* припадају земаљској или небеској сфери, мада је на основу горе наведених стихова (62:13–16) сасвим јасно да је реч о људима — они ће *успјати са земље и љресјатиће га одарају лица своја* (16). Међутим, поред њих се у Параболама помињу и *свѝи* који *одђиђају на небесима* (47:2), односно ангели, са којима ће се праведни настанити после смрти (39:4–5): ⁴ And there I saw another vision — the dwellings of the holy ones, and the resting places of the righteous. ⁵ There my eyes saw their dwellings with his righteous angels and their resting places with the holy ones. And they were petitioning and interceding and were praying for the sons of men. And righteousness was flowing like water before them, and mercy like dew upon the earth; thus it is among them forever and ever (Nickelsburg — VanderKam, 52). Сличан приказ доноси 11QMelch 8, према чему ће се Дан помирења = Дан суда збити над свим синовима *свѝлостѝи* = анђелима и људима *Мелхиседековој мношђива* (ב'ני ןן אור] א'נשׁאׁן] א'נרל מלכין] צדק).

³³ За разлику од Данилове књиге, *ђраведни* и *изабрани* ипак нису названи *свѝи*ма Вишњѝеа, што према мишљењу Колинса („Heavenly Representative”, 115) може указивати на могућност сектаријанског карактера ове заједнице, односно на то, да она највероватније није проналазила свој идентитет унутар јеврејског народа. На ту тему, шире види у следећој студији: G. Voccaccini, *Beyond the Essene Hypothesis: The Parting of the Ways between Qumran and Enochic Judaism*, Grand Rapids: Eerdmans 1998.

³⁴ Agourides, „Son of Man”, 132.

³⁵ G.W.E. Nickelsburg, *Resurrection, Immortality and Eternal Life*, HTS 26, Cambridge (MA): Harvard 1972, 70–78.

³⁶ Према речима Робинсона: „It represents Israel in her corporate personality, Israel going down to national death in exile, yet to be divinely raised in a national restoration to her former home“ — H. W. Robinson, *Corporate Personality in Ancient Israel*, Continuum International Publishing Group, London: Limited 1981, 52. Такође види недавну дискусију: U. Berges, „The literary construction of the servant in Isaiah 40–55: a discussion about individual and collective identities”, SJOT 24 (2010), 28–38.

³⁷ Види: Sjöberg, *Menschensohn*, 102–115. Колинс на другом месту („Son of Man”, 465) указује на још једну исаијанску карактеристику Сина човечијег у 1 Ен: он је назван *свѝлошћу народа* (48:4), што је детаљ описа Слуге Божијег у Ис 49:6, а као што *изабраној* Слугу угледају цареви и кнезови и поклањају

чувају паралелу између Сина човечијег и заједнице: иако Он није приказан као учесник њеног страдања, он тиме добија на месијанским цртама славе и моћи, јер важи за идеал њених нада³⁸. Из наведених разлога, Енохов Син човечији се може сматрати предлошком новозаветног концепта, у којем се модификација један — многи огледа само у домену отеловљења: сада Син човечији има власт опраштања греха на земљи (Мк 2:10), он постаје тачка откривења међу људима (уп. Јн 1:51). Тој тези нарочито доприноси датум настанка Парабола, будући да су оне могле дели-ти нека заједничка уверења са новозаветним књигама, али још више следећа тема.

Наиме, поред истакнутих месијанских особина Сина човечијег у Парабола-ма, поставља се питање његове природе: да ли је, дакле, људско или анђеоско биће? Иако опис у 46:3 интерпретира Дан 7:13, па тако, уз остале аргументе, води закључку према којем у овој личности треба видети анђеоско биће³⁹, чињеница је да на завршетку Књиге параболâ проналазимо изненеђујуће речи којима је сâм Енох назван Сином човечијим (71:14): „И тај анђео дође ка мени и поздрави ме гласом својим и рече ми: Ти си тај син човечији који за правду рођен, и правда на теби почива, и правда Главе данâ неће те напустити.“⁴⁰ Називање пророчких фигура овим именом није непознато (уп. Јез 2:1), али ипак изгледа нелогично да месијански и бо-жански атрибути буду приписани једном од праотаца Израилља. Ако Енох све време *види* Сина човечијег, онда је реч о две, а не о једној фигури. Но, иако против по-истовећења Еноха са Сином човечијим говоре снажни аргументи, на основу којих би се могло размишљати о текстуалној грешци у 71:14, новија истраживања доносе значајне увиде, које је овде потребно размотрити.

Пре свега, поглавља 70–71 представљају дупли епилог Параболâ. У обе тексту-алне целине представљен је исти садржај — Енохово вазнесење на небеса, што зна-чи пречитавање његовог нестанка у Пост 5:24⁴¹:

70:1–2

¹ И после тога, док он још живљаше, њего-во име би уздигнуто пред оног Сина човечи-јег и пред Господа Духова, између оних који живе на земљи. ² Он би узнесен на колима ветра и његово име нестане <међу онима>.

71:1

И после тога, дух мој би узет и уз-несе се на небеса.

Проблем поистовећивања земаљског Еноха и небеског Сина човечијег најпре се назире у 70:1–2. Док у преводима доминантно и овде наведено Чарлсово читање 70:1 прави јасну разлику између две личности, манускрипт Abbadianus 55 (U) пред Сином човечијим испушта етиопски предлог *ἕρηγ* (*bahabehu*), те тако стих 70:1б гла-си: „Име би уздигнуто оног Сина човечијег пред Господа Духова“⁴². Према овом текстуалном сведочанству, Енох је већ у 70:1 назван Сином човечијим, што ће горе цитирани стих 71:14 само потврдити. Али, због чега уопште постоји овакав моме-нат у епилогу Параболâ?

му се (Ис 49:7), тако и *Изабраној* виде цареви земаљски и приносе му службу (1 Ен 62).

³⁸ Collins, „Heavenly Representative“, 115–116.

³⁹ Collins, „Heavenly Representative“, 114–14.

⁴⁰ Ἀγουρίδης (AΨΠΔ A:334), Charles (APOT II:237), Isaac (OTP 1:50), Nickelsburg — VanderKam (95).

⁴¹ Ἀγουρίδης (AΨΠΔ A:333), Charles (APOT II:235–36), Isaac (OTP 1:49), Nickelsburg — VanderKam (92–93).

⁴² Casey, „Term“, 25–26.

Пре свега, претпоставка о каснијем редакторском захвату⁴³, на шта иначе упућује постојање два епилога, не даје конкретан одговор. Штавише, чак иако се може помислити како 71:14 не назива Еноха *ἴμ* Сином човечијим, него само — сином човечијим у неодређеном виду = човеком⁴⁴, јер је Енох раније (60:10) тако био ословљен у језекиљевском маниру, горе истакнуто текстуално сведочанство показује да епilog, и то двоструко, потврђује ово поистовећење. Али, управо из наведених разлога може бити да га Параболе намерно истичу⁴⁵. Син човечији би могао бити Енохов небески, преегзистентни двојник, који је у историји отеловљен као патријарх, син Јаредов. Према мишљењу Вандеркама⁴⁶, који с правом важи за еминентног познаваоца еноховске литературе, ова теза се поткрепљује паралелом у изгубљеном јудејском спису из првог века хришћанске ере — *Јосифовој молићиви*, јединственом тексту према којем је патријарх Јаков уствари *земаљско оћеловљење Израиљевој Анђела*. Наиме, према *Сихомејрији* цариградског патријарха Никифора (758–828), *Јосифова молићива* је важила за подугачак спис — садржала је чак 1100 линија, од којих су данас сачувана само три фрагмента на грчком језику, у Оригеновим делима⁴⁷. Фрагмент А, који у целости доносимо, Ориген наводи у коментару на Јованово еванђеље (2:31), као аргумент тога да је Јован Крститељ заправо Анђео Божији, оваплоћен ради сведочанства о Христу:

„Ја, Јаков, који вама говорим, јесам и Израиљ, анђео Божији и дух начални, и Аврам и Исаак постадоше пре сваке твари. А ја, Јаков, од људи зван Јаковом, али чије је име Израиљ, јесам од Бога назван Израиљем [што значи] човек који гледа Бога, јер сам ја прворођени од сваког живог бића Богом живућег... И када долажах из Сиријске Месопотамије, изиђе анђео Божији Уриел и рече да сићох на земљу и настаних се међу људима, и да назван бих именом Јаков. Позавиде ми и завојева против мене. И порва се самном говорећи да над мојим именом првенствује име његово и да је оно пре свих ангела. И казах му име његово и који је [по рангу] међу синовима Божијим: Ниси ли ти Уриел, осми после мене, а ја Израиљ, архангел силе Господње и архивојвода међу синовима Божијим? Нисам ли ја Израиљ, први литург пред лицем Божијим? И зазвах Бога мог именом неугасивим.“⁴⁸

⁴³ Види: Collins, „Heavenly Representative“, 119–124; S. Schreiber, „Enoch als Menschensohn. Zur problematischen Schlusidentifikation in den Bilderreden des äthiopischen Henochbuches (äthHen 71,14)“, ZNW 91 (2000), 1–17:8–17.

⁴⁴ S. Mowinkel, *He That Cometh. The Messiah Concept in the Old Testament and Later Judaism*, trans. by G. W. Anderson, Grand Rapids (MI) — Cambridge (UK) 2005, 443; Collins, „Son of Man“, 456–457. Приметимо овде да Колинс доноси другачије мишљење од оног у претходној напомени, док касније (*Imagination*, 187–191) оба увида два поставља уз трећи, овде ниже наведен, посмаграјући их само као претпоставке.

⁴⁵ Тако: Manson, „Son of Man“, 171–95; Sjöberg, *Menschensohn*, 147–89; Casey, „Term“, 25–28; VanderKam, „Righteous One“, 182–183; D. C. Olson, „Enoch and the Son of Man in the Epilogue of the Parables“, JSP 18 (1998), 27–38; D. Heliso, „Enoch as the Son of Man: Contextual and Christological Considerations“, SMT 98 (2010), 141–155.

⁴⁶ VanderKam, „Righteous One“, 182–183.

⁴⁷ Уводна питања и енглески превод фрагманата А и Б види у: J. Z. Smith, „Prayer of Joseph. A New Translation with Introduction“, OTR 2:699–714.

⁴⁸ Наш превод према грчком тексту (Blanc SC 120, 334–337): Ὁ γὰρ λαλῶν πρὸς ὑμᾶς ἐγὼ Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ ἄγγελος θεοῦ εἰμι ἐγὼ καὶ πνεῦμα ἀρχικόν, καὶ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ προεκτίσθησαν πρὸ παντὸς ἔργου· ἐγὼ δὲ Ἰακώβ, ὁ κληθεὶς ὑπὸ ἀνθρώπων Ἰακώβ, τὸ δὲ ὄνομά μου Ἰσραὴλ, ὁ κληθεὶς ὑπὸ θεοῦ Ἰσραὴλ, ἀνὴρ ὄρων θεόν, ὅτι ἐγὼ πρωτόγονος παντὸς ζῶου ζωομένου ὑπὸ θεοῦ... Ἐγὼ δὲ ὅτε ἤρχομην ἀπὸ Μεσοποταμίας τῆς Συρίας, ἐξῆλθεν Οὐριὴλ ὁ ἄγγελος τοῦ θεοῦ, καὶ εἶπεν ὅτι κατέβην ἐπὶ τὴν γῆν καὶ κατεσκήνωσα ἐν ἀνθρώποις, καὶ ὅτι ἐκλήθην ὀνόματι Ἰακώβ· ἐξήλωσε καὶ ἐμαχέσατό μοι. Καὶ ἐπάλασε πρὸς με, λέγων προτερήσειν ἐπάνω τοῦ ὀνοματός μου τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ τοῦ πρὸ παντὸς ἀγγέλου. Καὶ εἶπα αὐτῷ τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ πόσος ἐστὶν ἐν υἱοῖς θεοῦ· Οὐχὶ σὺ Οὐριὴλ ὄγδοος ἐμοῦ, κἀγὼ Ἰσραὴλ ἀρχάγγελος δυνάμεως κυρίου καὶ ἀρχιχιλιάρχος εἰμι ἐν υἱοῖς θεοῦ; οὐχὶ ἐγὼ Ἰσραὴλ ὁ ἐν προσώπῳ θεοῦ λειτουργὸς πρῶτος, καὶ ἐπεκαλεσάμην ἐν ὀνόματι ἀβέστω τὸν θεόν μου.

Анђеол Израил, арханђел силе Господње и архивојвода, њрви лиџурџи њред лицем Божијим, сишао је на земљу и као патријарх Јаков се настанио (катεσκήνωσα) међу људима (уп. Јн 1:14), због чега је, према Оригеновом мишљењу, могуће слично рећи и за Јована Крститеља. Уколико указану паралелу применимо на 1 Ен 70–71, можемо претпоставити да је овакво предање било познато „еноховском кругу“, те да и Књига параболâ своје откривање жели да закључи приказивањем Еноха као отеловљења преегзистентне и небеске личности — Сина човечијег (уп. 1 Ен 60:10). Вероватно из тог разлога, Енох на самом почетку Параболâ (39:6–9) препознаје своје место на небесима [курзив ВТ]:

⁶ И на том месту очи моје видеше Изабраног правде и вере, и правда ће бити дани његови, и безброј праведних и изабраних биће пред њим у векове векова. ⁷ И видех обидијавалиштие њејово њод крилима Госјода Духова, и сви праведни и изабрани беху моћни пред њим као огњени језици. ⁸ И уста њихова беху пуна благослова, а усне њихове слављаху име Господа Духова. И правда се не сруши пред њим, нити истина паде пред њим. Тамо ја зажелех да стианујем, и дух мој чезнуше за џим обидијавалиштием. Тамо мој удео беше од њочейка, јер џако би одређено за мене њред Госјодом Духова. ⁹ У дане оне, ја слављах и узвисивах име Господа Духова благословом и хвалом, јер ме одреди за блајослов и хвалу њрема блајовољењу Госјода Духова.⁴⁹

Колико год ово решење изгледало прихватљиво и сагласно са раније уоченим заједничким елементима еноховске и хришћанске традиције, функција есхатолошког судије, која у случају поистовећења прелази на Еноха, ипак остаје необјашњена. Али, у светлу месијанских ишчекивања међузаветног јудаизма то ипак не мора да звучи збуњујуће, с обзиром на мултиформност посредничких фигура које су тада развијане под различитим историјским притисцима и теолошким утицајима. Оног тренутка када ти утицаји и притисци погоде једну заједницу, Израилев патријарх, уз помоћ Даниловог модела, бива узведен до позиције есхатолошког судије и спаситеља⁵⁰. Слично томе, и Исус јесте Син Човечији, онај који суди другима (уп. Јн 9:35.38) и судиће многима (уп. Мк 14:62).

Одатле христолошке импликације ове тезе, којом се открива перформативност једног апокалиптичког документа који фигуром Сина човечијег одређује конкретну заједницу, нису мале. Тако, паралелу 1 Ен 71:14: „Ти си тај син човечији који за правду рођен...“, проналазимо у синоптичким извештајима о крштењу Исуса Христа: Σὺ εἶ ὁ υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός (Мк 1:11пар), или, можда још боље, у литургијској химни Јовановог еванђеља, која пева о *силаску* Логоса и *настиањењу* међу људима (Јн 1:14): Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. Личност преегзистентног и небеског Логоса постаје *шело* = Син Човечији, откривајући своју божанску славу, чији је заједница, као и еноховска у 1 Ен 62:16, истински учесник (1:14): καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Та и толика сличност, међутим, не имплицира нужно да је оваква јудејска традиција узор хришћанској, него да обе деле исто простор и механизме комуникације са својим аудиторијума. Штавише, може бити и то, да је спорна идентификација у 71:14 служила као одговор титуларној употреби израза Син Човечији у хришћанском контексту. У том случају, поистовећивање би искључивало христолошку садржину израза и сугерисало да је Енох модел који тре-

⁴⁹ Δουριδής (ΑΨΠΔ Α:312), Charles (ΑΡΟΤ II: 235–36), Isaac (ΟΤΡ 1:49), Nickelsburg–VanderKam (92–93).

⁵⁰ Casey, „Term“, 28.

да следи, а не Исус Христос; јер, као што су хришћани веровали и верују да се Христос вазнео на небеса (Дела ап. 1), тако је и хипотетичка еноховска заједница слично могла веровала за Еноха.

Summary: The presented paper locates the use of the expression *Son of Man* within the Similitudes of Enoch (1 En 37–71) and examines the characteristics of the figure that this expression, together with the similar titles (Messiah, Righteous One, Chosen One), refers to. Then the relationship of the located samples is respectively shown towards the Danielic model (7:9–13) and the NT tradition about Jesus Christ, the Son of Man. The paper concludes by detecting the tradition about the preexistent, incarnated and ascended figure, whose literary character is tightly connected to the destiny of the community within which the Similitudes are produced and maintained.

Извори

ΑΥΠΔ = Σ. Άγουρίδης, *Τὰ Απόκρυφα καὶ Ψευδεπίγραφα τῆς Παλαιάς Διαθήκης*, Α-Β', Ἀθήνα 1974–1985.

ΑΡΟΤ = R. H. Charles (πρῖν.), *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament in English*, 1–2, Oxford: Clarendon Press 1913.

ΟΤΡ = J. H. Charlesworth (πρῖν.), *The Old Testament Pseudepigrapha*, Vol. 1: *Apocalyptic Literature and Testaments*, Vol. 2: *Expansions of the "Old Testament" and Legends, Wisdom and Philosophical Literature, Prayers, Psalms, and Odes, Fragments of Lost Judeo-Hellenistic Works*, Garden City: Doubleday 1983.

Nickelsburg — VanderKam = G. W. E. Nickelsburg — J. C. VanderKam, *1 Enoch: A New Translation*, Minneapolis: Fortress Press 2004.